

הרקע להעפלה מצפון אפריקה

מאת: זאב וניה הדרי, סגנו של שאול אביגור במוסד לעליה ב'

מקור: המבוא לספר "המוסד לעלייה ב' – יומן המבצעים – פריז 1947"
הוצאת הספרים של אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, 1991

הקשרים אשר רקמו חיילים יהודים מארץ ישראל, המשרתים במסגרת היחידות הפלשתינאיות בצבא הבריטי, בזמן שהותם בצפון-אפריקה עם היהדות המקומית, לא הניבו עלייה מיידית ארצה. אולם דיווחיהם ארצה על הקהילות היהודיות באלג'יר, תוניס ומארוקו הביאו אל תודעת העוסקים בעלייה, כי יש לעשות אף בארצות אלו למען אירגון העלייה. במהרה נתברר כי בקהילות היהודיות מצויים חוגים מאורגנים בהם פועמת רוח ציונית חלוצית: אלו עשויים לשמש, לאחר שיוקם עמהם קשר, לבסיס עליו תישען הפעולה הציונית, והעלייה ארצה תעמוד במוקד פעילות זו.

בעוד תשומת לב היישוב והיהדות העולמית נתונה היתה לאירופה, שם הלכה והתבהרה תמונת המצב העגומה של היהדות בימי השואה, לא נשכחה הזירה הצפון אפריקנית. במחצית השנייה של שנת 1944 יצא דוד שאלתיאל לשליחות מטעם הנהלת הסוכנות היהודית. ממכתבו של ראש מחלקת העלייה בסוכנות אל שאלתיאל עולה, כי עיקר השליחות שהוטלה עליו היה קשור בנושא העלייה.

מאלג'יר דיווח שאלתיאל למחלקת המדינית של הסוכנות ולאחוד אבריאל בוועד ההצלה בקושטא. בדיווחים קרא למהר בשיגור שליחים לצפון אפריקה. כעבור חודשים מספר חזר לנושא וכתב: "ברצוני להזכיר לכם עוד פעם, שבעיקר היהדות המרוקאנית, בלי טיפול מצדנו, לא רק תהיה אבודה לארץ, אלא פשוט תלך לאבדון. אני מסרתי כאן בלונדון דו"ח מפורט על המצב של היהדות הזו ודרשתי לאחוז באמצעים. אבל כלפיך אני חוזר על דרישתי לשלוח שליחי החלוץ לארצות אפריקה הצפונית, ולהקים בעיר אלג'יר נציגות רשמית של הסוכנות היהודית, אשר בתפקידה לא רק לעורר ולכוון את החיים היהודיים והציוניים, אלא גם להיות השופר והמגן של היהדות הצפון אפריקנית כלפי השלטון הצרפתי ומוסדות בינלאומיים". עותקים מהתכתבות זו הובאו לידיעתו של שאול, אותו היה נהוג עד כמה שניתן, להחזיק בתמונת מצב השליחות והעלייה.

באותה עת החלו המוסדות המוסמכים, לרבות המוסד לעלייה ב', לרכז את המאמץ באירופה. לפחות למראית עין, נדמה היה כי היהדות בארצות האיסלאם נהנית משלווה. לא נתגלתה בה נכונות מיוחדת לעלות ארצה, וכל שכן לא בדרך של העפלה. אלה שקראו נכונה את תמונת המצב הבינו, כי במידה והיחסים בין היהודים לערבים בארץ ישראל יחריפו, תהא לכך השלכה מיידית על הקהילות היהודיות בארצות ערב, ושלווה זו תסתבר במהירה כשלווה מדומה.

עולם שלם של מושגים השתנה אצל יהדות צפון-אפריקה בימי מלחמת העולם ובעקבותיה. צירופם של מספר גורמים הביא לידי שינוי זה. הבולטים שבגורמים אלה היו: השפעת השואה, התעוררות ההכרה הלאומית כתוצאה ישירה ממנה, זכרון ימי שלטון ממשלת וישי, וההשלכות של התחדדות היחסים בין יהודים לערבים בארץ-ישראל על היחסים בין עדות אלו במגרב. עם תום המלחמה החל, וביתר שאת, גל של התעוררות לאומית בקרב עמי מדינות אלו אשר הזין את מאבקם לשיחרור לאומי, ויהודים רבים החלו חוששים מיציאת צרפת את מושבותיה בצפון-אפריקה.

דו"ח של ב' ה'ר סיפר על התחדשות הפעילות הציונית והרחבתה לאחר שהתבסס שלטון בעלות הברית בשנת 1943. בשורה של ערים וערי שדה הוקמו סניפי הפדרציה הציונית. התנועה החלוצית, כשהבולטת שבהן היתה "צעירי ציון (דרור)" בתוניס, החלה בהכשרת בני נוער לעלייה. החניכים למדו עברית, עסקו באימוני מגן ובהכשרה חקלאית. תנועת בית"ר הפעילה מערכת חינוכית משלה.

הפדרציה הציונית חידשה את פעילותה ב-1944, בראשות ועדה בת 11 חברים, שעסקה בענייני הקק"ל, קרן היסוד, הנוער וההסברה. עד מהרה התברר שניגודי הדעות החריפים בין הזרמים השונים לא איפשרו עבודה רצופה ומתוקנת. סלע המחלוקת העיקרי היה בדבר חלוקת הסרטיפיקטים למועמדים לעלייה.

נוכחות הצבא האמריקני במארוקו לא הצליחה להקהות את האווירה האנטישמית שהשרו פקידיים וקצינים ששרדו מתקופת שלטון וישי, ועד לשנת 1945 רבו מקרי ההתעללות ביהודים.

גם באלג'יריה לא היה המצב טוב יותר - החקיקה האנטי-יהודית מתקופת שלטון וישי לא בוטלה מאליה עם כיבוש המדינה על ידי האמריקנים. היהדות המקומית, לרבות הפדרציה הציונית שחידשה את פעילותה, נאבקה קשות כדי להחזיר ליהודים את זכויותיהם. באוקטובר זכו מאמצים אלו להצלחה, זכויות היהודים - המכונות "פקודת כרמיה" - הוחזרו: יהודי אלג'יריה היו אזרחים שווים זכויות, כלומר אזרחים צרפתיים, ובזאת היו שונים מאחיהם במארוקו ובתוניס משום שמדינות אלה, שלא כמו אלג'יריה, היו מושבות צרפתיות.

כפי שניווכח להלן, לא הצליחה עצם הפעילות הציונית המסועפת להבטיח כי הקהילות היהודיות יתמקדו בעניין העלייה ארצה. הכשרת יהודים, ובייחוד בני-נוער, לקראת העלייה, היתה דרושה מסיבה נוספת - ובזאת לא היה שונה גורלם של יהודי צפון-אפריקה מגורל שארית הפלטה באירופה - שערי הארץ היו נעולים אף בפניהם: מכסת רשיונות העלייה אשר יכלה מחלקת העלייה של הסוכנות להקצות ליהדות זו היתה מזערית. נחיצותה של עלייה חילופית, עלייה ב', הורגשה גם פה, ובעיקר בקרב. צעירי תנועות-הנוער החלוציות.

צפון-אפריקה נמצאה כמעט "על כף היד", מבחינת פרישת פעילותו של המוסד. חופיה סמוכים לבסיס הפעולה החשוב של המוסד במארוס. למרות זאת, קצת באיחור חדרה לתודעתם של פעילי המוסד האפשרות הגנוזה בקהילות היהודיות בצפון-אפריקה להשתלב בפעילות תנועת ההעפלה. ייתכן כי אחת הסיבות להכנסת צפון-אפריקה למפת פרישת הפעילות של המוסד היתה הרצון להפריך את טענת הבריטים, כי העלייה ארצה קשורה עם המצוקה הזמנית, לגירסתם, של יהדות אירופה. לפי טיעון זה, המובא בספרו של יאני אבידוב (נתיבים נעלמים - על ההעפלה, במחירת, במדבר ובים, עם עובד, תל-אביב תשט"ז), נפתחה הפעילות בצפון-אפריקה כדי להוכיח שהעלייה איננה המוצא והפיתרון לחלכאים ולנרדפים בלבד.

מבחינה מדינית חזרה אלג'יריה והיתה לפרוטקטורט של צרפת. היה בה שלטון צרפתי ובראשו עמד מעין נציב אשר נשא את התואר: "המזכיר הכללי של ממשלת אלג'יר". בשנים 1946-1947 היה פלאבון, שהיה נשוי ליהודייה, נציגה של צרפת באיזור. השירותים, ובמיוחד שירות הביטחון, היו מסונפים לשירותי הביטחון של צרפת. פלאבון הירבה לבטא את יחסו העויין לבריטים ולערבים כאחד. כאשר סופר לאנשי השירותים הצרפתיים כי המוסד מבקש להשיט אניות מעפילים מנמלי אלג'יריה, מן הטעם שראוי לבזר את הפעילות ולהוסיף נמלי הפלגה, הזהירו שירותי הביטחון בפאריס את נציגי המוסד שם, ואף ביקשום להימנע מהפלגות כאלה. שתי סיבות ענייניות הניעו את אנשי השירותים הצרפתיים: האחת, הם הכירו את הערבים וחששו מתגובתם למעשים מסוג זה. והאחרת, סוכנים בריטים רבים פעלו בקרב האוכלוסייה הערבית.

עם זאת יש לציין, כי יחס השלטונות הצרפתיים בתוניסיה ובאלג'יריה לפעולת המוסד היה חיובי מעיקרו, "ובלבד שהכול יתנהל בצנעה", כפי שאמר איש שירותי הביטחון הצרפתי לאיש קשר מטעם המוסד. השלטונות במארוקו לעומת זה, גילו יחס עויין.

עוד בחודשים האחרונים של מלחמת העולם השנייה עלו מצפון-אפריקה קבוצות זעירות של חלוצים, עשו את הכשרתם בקיבוצי הקיבוץ המאוחד, והיו ברבות הימים בין מקימי קיבוץ רגבים. בחורות ובחורים אלו שימשו כמקור מידע ומאגר לשליחים אפשריים ליהדות המגרב. מפי אחד מהם, אברהם צרפתי, נרשם באפריל 1946 דיווח על מצב תנועות הנוער, בקשר לענייני עלייה מאפריקה הצפונית וכן המלצה: "באים בחשבון לשליחות מחברי הגרעין ה'תוניסי' בבית השיטה, הח"ח א' צרפתי או י' אברהמי. האחראית בתוניס: נדיה כהן."